

ГОЛОВАТИЙ В. Я.,
аспірант кафедри
теорії та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 340.1;340.132.6;341.645

УНІФІКАЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У КОНТИНЕНТАЛЬНОМУ ТИПІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Стаття присвячена загальнотеоретичному дослідженню питань уніфікації, що здійснюється судами у правових системах континентального (романо-германського) типу, виявленню її особливостей, розмежуванню із нормативно-правовою уніфікацією.

Ключові слова: *правова уніфікація, уніфікація судової практики, судовий прецедент, судова система континентального типу.*

Статья посвящена общетеоретическому исследованию вопросов унификации, осуществляемой судами в правовых системах континентального (романо-германского) типа, выявлению ее особенностей, разграничению с нормативно-правовой унификацией.

Ключевые слова: *правовая унификация, унификация судебной практики, судебный прецедент, судебная система континентального типа.*

The article is devoted to general theoretical research of unification, which is performed by courts in the legal systems of continental (Roman-Germanic) type, revealing its features, separation of regulatory and delimitation of regulatory unification.

Key words: *legal unification, unification of judicial practice, judicial precedent, legal system of continental type.*

Вступ. Розвиток сучасної правової системи України, яка відноситься до правових систем континентального типу, відбувається в умовах зближення із загальним типом в межах європейського простору. Стандарти функціонування та розвитку провідних правових систем цього типу є визначальними для нашої системи, особливо в контексті формування судової її складової, досягнення ефективного правосуддя, забезпечення інтересів учасників суспільних відносин. Ця мета досягається в процесі реформування судових органів України, створення належних умов для судочинства, правової основи для діяльності судів, забезпечення правової стабільності. Цьому сприяє, зокрема, уніфікація судової практики. Зразком для належної уніфікації може бути краший досвід правових систем континентального права.

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній юридичній літературі питанням правової уніфікації, як і судової практики, присвячена низка робіт Ж.-Л. Бержеля, А. Довгерта, Р. Давіда, В. Карташова, Р. Леже, Б. Малишева, М. Марченка, К. Осакве, Я. Романюка, А. Саїдова, Ю. Тихомирова та інших науковців. І лише незначна частина з них присвячена питанням уніфікації судової практики, це праці В. Валанчуса, Л. Луць, М. Монастирського. Проте і донині малодослідженими залишаються питання уніфікації судової практики в континентальному типі правових систем. Аналіз цих питань видається актуальним та важливим з точки зору сучасних європейських інтеграційних процесів, реформування судової системи України в контексті європейських правових вимог.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження уніфікації судової практики в континентальному праві, що здійснюється компетентними судовими органами, та виявлення їх особливостей.

Результати дослідження. Розуміючи під уніфікацією судової практики діяльність спеціально уповноважених судових органів, що спрямована на створення типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права, їх об'єктивацію в судових рішеннях та інших судових актах і об'єднання в єдину цілісну систему, слід зауважити, що цьому явищу у континентальному типі правових систем притаманні специфічні закономірності, які розкривають його природу. Це пов'язано з основними параметрами, ідентифікаційними ознаками конкретного типу. Так, для континентального типу правових систем характерним є те, що джерела права створюються правотворчими суб'єктами, ці суб'єкти мають широкі нормотворчі повноваження, в системі чітко розмежовується правотворча, правозастосовча та правотлумачна діяльність, континентальне право має високий ступінь нормативності, що дає підстави деяким авторам називати романо-германський (континентальний) тип нормативно-актним.

Цій системі притаманний поділ на первинні та вторинні джерела. Серед первинних джерел особлива роль відводиться нормативно-правовим актам. В системі існує чітка їх ієрархія: Конституція, закони, підзаконні нормативно-правові акти. Для забезпечення престижу та авторитетності Конституції як Основного Закону в правових системах створюються органи конституційного правосуддя. Серед законів особлива роль відводиться кодексам. Системі права, як і системі джерел права, притаманний поділ на галузі, публічне та приватне право. Переважаючу роль у системі відіграють норми матеріального права.

Інколи в юридичній літературі джерела права поділяють на нормативні та ненормативні. До нормативних (обов'язкових) відносять конституцію, міжнародні договори, закони (зокрема кодекси), підзаконні акти, звичаєве право, судове право (судовий прецедент – ФРН, Італія), загальні принципи права, деякі цивільно-правові угоди. В той же час до ненормативних джерел відносять судове звичаєве право (Франція), переконливі рішення Верховних Судів, юридичну доктрину, іноземні закони, рішення зарубіжних судів, судову практику [1, с. 171]. Отже, зазвичай в континентальному типі судова практика не визнається нормативним джерелом та відрізняється від поняття судового права (судовий прецедент). Водночас основний масив нормативно-правових регуляторів утворюють закони. А судові рішення, як правило, є актами застосування права, які містять інколи правила – роз'яснення і серед яких можуть спостерігатися різнобій та нестабільність. Таким чином, затребуваною для забезпечення правової стабільності і є саме уніфікація судової практики. Головна ж роль з уподібнення судової практики в континентальному праві відводиться вищим судовим інстанціям. Саме Верховні Суди, органи конституційного правосуддя і є тими компетентними суб'єктами, що здійснюють уніфікацію, зокрема судової практики.

У юридичній літературі зазначається, що в сучасних умовах зростає вплив судів на розвиток права. Щодо континентального (романо-германського) типу правових систем, то цей вплив проявляється у таких формах: здійснення судами, окрім правозастосовчої діяльності, деяких обмежених законодавчих функцій; здійснення судовими інстанціями функцій контролю за законами та іншими нормативно-правовими актами на відповідність їх конституції; реалізація наданого їм права законодавчої ініціативи; зв'язок з іншими частинами державного апарату [2, с. 252–253].

Підходи до судової діяльності, зокрема судової правотворчості, до судового прецеденту чи судової практики, у правових системах континентального права є різними.

Проте слід розрізняти поняття судового прецеденту як джерела права, що має нормативний характер, та поняття судової практики, яка не має нормативного характеру. Та й саме розуміння судового права у континентальному типі права є диференційованим: рішення суду в кожному конкретному випадку (*ad hoc*) тобто за аналогією; переконливі рішення Верховного Суду; судове звичаєве право (послідовні рішення Верховного Суду, що прийняті впродовж тривалого часу); модифікований судовий прецедент (прийняття якого дозволяється законом); класичний судовий прецедент [1, с. 175].

Водночас слід розрізнити види уніфікації: нормативно-правову, правозастосовну, правотлумачну. Можна виокремити уніфікацію судової практики, яка містить елементи правозастосовної та правотлумачної. Суди, здійснюючи правотворчі функції, можуть створювати нормативно-правові прецеденти, а отже, забезпечувати і нормативно-правову уніфікацію. Здійснюючи правозастосовні та правотлумачні функції, суди можуть забезпечувати уніфікацію судової практики шляхом створення типових моделей правової кваліфікації або інтерпретації права, які фіксуються у правозастосовних чи правотлумачних прецедентах.

Слід зазначити, що компетенція судів у континентальному праві визначається законом, як і уніфікаційна діяльність.

Так, згідно зі ст. 93 Основного Закону ФРН Федеральний Конституційний суд виносить рішення щодо тлумачення Основного Закону, про відповідність йому федерального права чи права земель з публічно-правових спорів між Федерацією і землями за конституційною скаргою осіб на порушення основних прав та свобод [3, с. 612–613]. Згідно ж зі ст. 95 Основного Закону ФРН для здійснення правосуддя створюється Федеральна судова палата, Федеральний адміністративний, Федеральний фінансовий, Федеральний трудовий та Федеральний соціальний суди, а для забезпечення єдності правосуддя створюється єдиний Сенат всіх цих судів. Питання їх діяльності регулюється федеральним законом [3, с. 613].

Відповідно до Конституції Іспанії вищим судовим органом, юрисдикція якого поширюється на всі справи і на всю територію держави, є Верховний Суд (ст. 123), а органом управління у сфері судочинства є Генеральна Рада судової влади (ст. 122). Водночас ст. 161 визначає повноваження Конституційного Суду Іспанії щодо розгляду питань про неконституційність законів та інших нормативних актів, що мають силу закону; про захист прав та свобод, про розмежування повноважень між державою та автономними утвореннями, інших питань, передбачених Конституцією та органічними законами [4, с. 89–90].

Згідно з Конституцією Португальської Республіки здійснення правосуддя у сфері юридично-конституційних питань покладається на Конституційний Суд, компетенція якого визначається у ст. 223 Основного Закону. В ієрархії судів загальної юрисдикції вищим органом є Верховний Суд, а в ієрархії адміністративних та фіскальних судів – Верховний адміністративний суд, а щодо державних видатків – Рахункова палата [4, с. 811–815].

Конституція Греції передбачає, що суди поділяються на адміністративні, цивільні та кримінальні, а ст. 100 Конституції Греції передбачає утворення Вищого спеціалізованого суду, організація, функціонування та процедура діяльності якого визначається спеціальним законом [3, с. 685–686].

Про це йдеться і у ст. 63 Конституції Франції, в якій порядок організації та діяльності Конституційної Ради, а також процедура визначається органічним законом, як і склад Високої палати правосуддя, порядок її діяльності та судова процедура (ст. 67), а також діяльність Вищої ради магістратури та інші умови застосування ст. 65 Конституції Франції [5, с. 424–426]. Відповідні положення містяться і в Конституції ФРН. Так, ст. 94 передбачає, що структуру та порядок судочинства Федерального Конституційного Суду і навіть випадки, коли його рішення мають силу закону, визначає Федеральний закон. Робота Сенату (ст. 95) також визначається Федеральним законом [3, с. 612–616]. Відповідно до ст. 108 Конституції Італії положення про судоустрій та магістратуру встановлюється законом [4, с. 121–123], а ст. 137 передбачає, що умови, форми, строки відкриття провадження по справах про конституційну законність, а також гарантії незалежності суддів Конституційного Суду визначаються конституційним законом, інші ж питання організації та діяльності Конституційного Суду визначаються звичайним законом [4, с. 128–129].

Характеристика судів континентального права дає змогу констатувати, що вони здійснюють правозастосування та правотлумачення, хоча в деяких випадках на них покладаються і деякі правотворчі функції: прийняття рішення, в яких фіксуються нормативно-правові приписи. У ст. 62 Конституції Франції передбачено, що рішення Конституційної ради є обов'язковими для публічних влад і для всіх адміністративних та судових органів. Судовій владі присвячені статті розд. VIII та розд. IX Основного Закону Французької Республіки [5, с. 423–426].

Слід зазначити і те, що уніфікація судової практики є способом створення типових моделей вирішення спору чи розуміння права, який містить два основні прийоми: створення типових моделей правової кваліфікації та однотипних правил – роз'яснень змісту норм права. Результати такої уніфікації фіксуються (об'єктивуються) у рішеннях судів, які уповноважені на таку діяльність.

У юридичній літературі також зазначається, що важливі судові рішення публікуються. Так, найбільш важливі судові рішення у правовій системі Нідерландів публікуються в тижневику «Нідерландська судова практика», в періодичному виданні «Нідерландський періодичний журнал» тощо [6, с. 129; с. 390–392]. Ці положення, як зазначається, не є обов'язковими для судів при прийнятті рішень, але використовуються ними в процесі тлумачення законів [6, с. 29]. У ст. 136 Конституції Італії закріплене положення про необхідність опублікування рішень Конституційного Суду [4, с. 129], а ст. 164 Конституції Іспанії передбачає не лише необхідність опублікування рішень Конституційного Суду в Офіційному бюлетені держави, а й у разі потреби – і опублікування особливої думки його членів [4, с. 90].

Такі судові рішення, на думку Р. Леже, мають визначальне значення для вирішення конкретних справ, зокрема в Німеччині та Франції. Він розуміє під судовою практикою сукупність норм із яких можна зробити висновок про наступність (послідовність) судових рішень. Проте ця практика не позбавляє суддю в майбутньому свободи в прийнятті рішення та можливості змінити свою думку. Отже, судові рішення, на думку автора, мають у цих системах переконливе значення [7, с. 84–85]. Втім, судові рішення у правовій системі континентального права, зокрема ФРН, Італії, Іспанії, враховуються суддями у процесі розгляду конкретних справ, незалежно від того, визнавалися вони джерелами права чи ні [2, с. 254].

З цією метою вищі суди забезпечують однотипність правозастосування, публікуючи рішення та огляди судової практики. Наприклад, рішення Верховного Суду Литви публікуються у періодичному віснику «Судова практика», в ньому наводяться і огляди судової практики за категоріями справ [8, с. 159].

Скеровує судову практику і Пленум Державної Ради Італії, рішення якого не є обов'язковими для інших адміністративних судів [8, с. 148]. Найвищий же суд Італії – касаційний – забезпечує чітко дотримання та однотипне тлумачення закону [8, с. 144].

Судові рішення не визнаються джерелом права і у ФРН, проте судова практика широко використовується для аргументації юридичних рішень [9, с. 64].

Ж.-Л. Бержель зазначив, що переважно судді полягає у застосуванні закону, інтерпретації, заповненні прогалін, тому він погоджується з тим, що судові рішення не є правилами і не мають обов'язкової юридичної сили для будь-кого.

Хоча у сучасній юридичній літературі звертається увага на те, що рішення Касаційного суду Франції та Державної ради, зокрема по справах “*me Pauline Fraisse*” 2000 р. і “*Sarran, Lavacheretautre*” 1998 р., відіграли важливу роль для встановлення ієрархії юридичних норм, визначивши найвище місце в ній Конституції [10, с. 98], отже, відповідним чином вплинули на формування права. Переконливими є рішення Федерального Конституційного Суду ФРН; в Швейцарії кантональні суди зв'язані рішенням Федерального суду, яким визнаний неконституційним кантональний закон; в Португалії безсумнівний авторитет мають рішення пленуму Верховного Суду, що опубліковані в офіційному джерелі [11, с. 104].

Про затребуваність судової практики свідчить те, що з року в рік у правових системах Франції, ФРН, Італії, Швейцарії збільшується кількість збірників та довідників судової практики [12, с. 577]. А можливо, це є свідченням зростання ролі судового прецеденту. В цьому разі слід чітко провести розмежування судової практики та судового прецеденту, які спрямовані на забезпечення стабільності правосуддя, правозастосування. Вони покликані забезпечувати правову уніфікацію через різні її види: правозастосовчу та правотлумачну – уніфікацію судової практики і правотворчу (нормативно-правову) – судовий прецедент (джерело права).

У юридичній літературі нормативно-правову уніфікацію часто трактують як спосіб створення уподібнених (однакових) нормативно-правових приписів із метою забезпечення

ефективного правового регулювання [13, с. 207], а уніфіковані норми права – як однотипні юридичні правила, що однаково регулюють суспільні відносини або створюють уподібнену основу для цього [14, с. 97].

У континентальному праві, як відомо, відсутній класичний судовий прецедент. Проте зустрічається модифікований судовий прецедент; судовий прецедент, що має силу звичаєвого права; переконливі рішення Верховних Судів; судовий прецедент за аналогією (*ad hoc*). Модифікований судовий прецедент створюється конституційними судами (ФРН, Австрія, Італія тощо – країни, в яких є як окрема інстанція Конституційний Суд) або Державною радою (Франція). Це є прерогативою лише саме цих судових інстанцій, і ці повноваження передбачені законом.

Судовий прецедент (*judge – made customary law*), що є складовою судового звичаєвого права, створюється завдяки повторності, послідовності та стійкості рішень Верховного Суду впродовж тривалого часу (Іспанія, ФРН). Такі рішення мають юридичну силу, що передбачено у чинному законодавстві, і є обов'язковими джерелами для нижчих судів. У Франції такі рішення не є обов'язковими джерелами, але вважаються переконливими рішеннями Верховного Суду. Судовий прецедент за аналогією (*ad hoc*) має одноразовий обов'язковий характер для конкретної справи. Переконливі рішення Верховних Судів Франції, ФРН не є обов'язковими джерелами, але є вагомими як для цих судів, так і для нижчих.

Все це є свідченням того, що судова практика та судове прецедентне право розмежовуються у континентальному праві. Серед засобів, якими забезпечується нормативно-правова уніфікація, є лише модифікований судовий прецедент, якщо законодавець надає йому джерельної юридичної сили, інколи це судові прецеденти (*ad hoc*).

Судові прецеденти (*customary law*) та переконливі судові рішення – це правозастосовчі та правотлумачні прецеденти, іншими словами, це засоби судової уніфікації, які містять типові моделі правової кваліфікації та інтерпретації права.

Отже, важливо відрізнити природу судового прецеденту (джерела права) від судової практики. Такі прецеденти утворюються лише в процесі розгляду судової справи; за умов відсутності нормативно-правової регламентації; містять нормативно-правові приписи, що базуються на нормах права та об'єктивуються у джерелах права. Створюються вони спеціально уповноваженими на здійснення правотворчих функцій суб'єктами, що передбачено у законодавстві. За інших умов це судова практика. Таким чином, рішення які є стійкими, повторюваними та послідовними, а також переконливі рішення – це акти, що фіксують типові моделі правової кваліфікації та інтерпретації права, не є формально обов'язковими, і їх дотримуються нижчі суди, вони є затребувані ними для аргументації своїх рішень (інколи під загрозою скасування рішення).

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що уніфікації судової практики в континентальному типі правових систем притаманні ознаки, які характерні для цього явища в цілому. Водночас можна виокремити і певні особливості: 1) уніфікація судової практики в континентальному праві містить елементи правозастосовчої та правотлумачної правової уніфікації; 2) це діяльність з формування системи типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації права, яка створюється вищими судовими інстанціями та органами конституційного правосуддя у межах їхньої юрисдикції, що визначається законом (конституцією, конституційним чи органічним законом, інколи спеціальним); 3) вона створюється у межах їх повноважень, які визначені законом; 4) способом уніфікації є такі основні прийоми, як створення типових моделей кваліфікації та інтерпретації права; 5) результати уніфікації фіксуються в судових актах, насамперед в переконливих рішеннях вищих судових інстанцій та судових рішеннях, які утворюють судове звичаєве право, що передбачене законом; 6) судові рішення публікуються у друкованих джерелах, що передбачено законом; 7) уніфікація судової практики спрямована на досягнення правової стабільності з метою забезпечення ефективності правосуддя, правозастосування в цілому, захисту інтересів учасників суспільних відносин.

Окрім цього, слід констатувати і наявність деяких нормотворчих повноважень у Конституційних та Верховних Судів, що передбачено законом. Такі суди здійснюють у цій части-

ні вже не правозастосовчу чи правотлумачну уніфікацію, а нормативно-правову, результати якої відображені у модифікованих судових прецедентах органів конституційного правосуддя або судових рішеннях вищих судових інстанцій, що прийняті за аналогією права (*ad hoc*).

Все це є свідченням важливості та актуальності питань уніфікації судової практики в континентальному праві для української юридичної науки з метою виявлення її ролі та значимості для розвитку судової системи та права в цілому. Значимими як для науки, так і практики є питання розмежування нормативно-правової, правотлумачної та правоінтерпретаційної уніфікації, виявлення їх особливостей та праворегуляційних можливостей як основи для формування техніко-технологічних вимог, що ставляться до уніфікації судової практики та її результатів.

Список використаних джерел:

1. Осаке К. Сравнительное правоведение: схематический комментарий / К. Осаке. – М. : Юристъ, 2008 – 830 с.
2. Марченко М. Судебное правотворчество и судебское право / М. Марченко. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2008 – 512 с.
3. Конституции государств Европы : в 3 т. – М. : НОРМА, 2001– . – Т. 1 / под общей редакцией со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации Л. Окунькова – 2001. – 824 с.
4. Конституции государств Европы : в 3 т. – М. : НОРМА, 2001– . – Т. 2 / под общей редакцией со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации Л. Окунькова – 2001. – 840 с.
5. Конституции государств Европы : в 3 т. – М. : НОРМА, 2001– . – Т. 3 / под общей редакцией со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации Л. Окунькова – 2001. – 792 с.
6. Правовая система Нидерландов / ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор В. Бойцова, доктор юридических наук Л. Бойцова. – М. : Зерцало, 1998 – 432 с.
7. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. А. Грядов. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.
8. Судебные системы европейских стран. Справочник / пер. с фр. Д. Васильева ; пер. с англ. О. Кобякова. – М. : Международные отношения, 2002. – 336 с.
9. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жаклинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
10. Захарова М. Французская правовая система: теоретический анализ : [монография] / М. Захарова. – М. : Проспект, 2013 – 288 с.
11. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. Туманова – М. : Международные отношения, 1996 – 400 с.
12. Марченко М. Курс сравнительного правоведения / М. Марченко. – М. : Городец-издат, 2002. – 1068 с.
13. Монастирський О. Нормативно-правова уніфікація: загальнотеоретична характеристика / О. Монастирський // Митна справа. – 2010. – № 4, частина 2. – С. 204–208.
14. Тихомиров Ю. Курс сравнительного правоведения / Ю. Тихомиров – М. : НОРМА, 1996 – 432 с.

